

Mikko Keskinen

Kirjallisuustiede käänneiden käännteissä. Professoriluento 9.5.2012 Jyväskylän yliopistossa

I

Viime vuosikymmenten ihmistieteellisen ja erityisesti kirjallisuustieteellisen keskustelun avainsanoja on *käänne*. Kirjallisuudentutkimuksessa on tapahtunut tällaisen keskustelun mukaan lingvistinen, diskursiivinen, kognitiivinen, teologinen, jälkikoloniaalinen ja transnationaalinen käänne, vain muutamia mainitakseni. Ihmistieteet ovat kokeneet, näin meille vakuutetaan, milloin kerronnallisen, milloin performatiivisen käänteen. Niiden jälkeen kaikki on kertomusta tai kertomuksen kaltaista – tai sitten kaikki jäsen-tyy perustavanlaatuisesti esityksen tavoin.

Toisaalta akateemisen lukijan huomio kohdistuu käänneretoriikan mukaan vuoroin tähän, vuoroin tuohon aistiin: Visuaalisen käänteen jälkeen useimmat kirjallisuudentutkijat oletettavasti tarkastelevat tekstejä näköaistimuksiin keskittyen. Tai he kuulos-televat kirjoituksen ääniä akustisen käänteen seurauksena. Makuu- ja haju- aistillista käännettä en ole havainnut kirjallisuustieteessä vielä kenenkään ehdottaneen, vaikka sen perusteeksi riittäisi maailmankirjallisuudessa kukkuroittain maisteltavaa pitojen gastronomisia elämyksistä vankileirien jäteruokavalion iljettävyiksiin. Sama pätee hajuaistiin. En ihmettelisi, jos olfaktorisen käänteen tulevat lanseeraajat odottaisivat kirjallisuudentutkijoiden yksissä tuumin kääntävän nenänsä fiktion tuoksuihin, koska aromaattisuus onkin tekstien olennainen mutta laiminlyöty ominaisuus.

Myös tuntoaisti on jäänyt kirjallisuustieteessä vielä liian tuntemattomaksi saadakseen aikaan varsinaista haptista tai taktiillista käännettä, vaikka kosketus onkin ollut vilkkaahkon keskustelun kohteena viime vuosikymmenten ranskalaisessa filosofiasa. Itse tunteet ja tuntemukset ovat kuitenkin nousseet hiljattain uudelleen pintaan kirjallisuudentutkimuksessa. Uuskriitikkojen varoittelut affektioharhasta ovat loitonneet liki kuulumattomiin, ja tunteiden ja tunnekäsitysten laaja kirjo on tullut ajanmukaiseksi tutkimuskohteeksi monitieteisen affektiivisen käänteen myötä.

Toisaalta kääntyilevä kirjallisuustiede ei pyörähtele vain ihmisruumiin ja ihmismielen muodostaman akselin ympäri. Inhimillinen toimija käänneiden napana on kyseenalaistettu, eläimellisen, jälkihumaanin, kyberneettisen ja viimein materialistisen käänteen jälkeen.

II

Käänteitä ei ole aina helppo havaita, vaikka niiden lujasti vakuutetaan tapahtuneen, erityisesti konferenssien otsakkeissa, julkaisujen nimissä ja tietenkin hankerahoitus-hakemusten alkuvirkkeissä. Kyse ei usein ole niinkään vallitsevan asiintilan kuvauksesta kuin toiveesta kääntää sen painopiste ja kulku toisaalle. Käänneretoriikka näyttäytyy tavan takaa manifestin kaltaisena julistuksena, profetiana tulevasta, pikemminkin kuin jo tapahtuneen muutoksen rekisteröintinä ja vakauttajana. Käännepuhe tarkoittaa siis yleensä toivetta käänteestä eikä oletetun uuden suunnan toteamista.

On kiinnostavaa, miten eri tieteenalat jäsentävät kehityksensä tai historialliset muutoksensa eri tavoin. Luonnontieteissä puhutaan mielellään dramaattisesti kerta-kaikkisista murroksista, mullistuksista, vallankumouksista ja paradigman vaihdoksista. Kirjallisuustieteessä ja ehkä yleisemminkin ihmistieteissä suositaan mieluummin käänteiden retoriikkaa, joka implikoi, että muutos – mahdollisesta äkillisyydestään ja jyrkkyydestään huolimatta – kytkeytyy edeltävään ymmärrykseen asiintilasta. Ehkä myös siinä mielessä, että paluu aikaisempaan käsitykseen säilyy mahdollisena. Vastavaa ei voi kuvitella tapahtuvan luonnontieteissä. Tähtitieteessä kääntyminen takaisin maailmankaikkeuden maakeskeiseen malliin ei ole vakavasti otettava vaihtoehto. Mutta kirjallisuustieteessä paluu kirjailijakeskeiseen käsitykseen – herättämällä henkiin kuolleeksi julistettu tekijä ja palauttamalla hänet tekstiuniversumin liikkumattomaksi liikuttajaksi – ei aiheuta suurempaa kummastusta, ei ainakaan koko tiedeyhteisössä. Katkosten ja murtumien sijaan kirjallisuustieteen muutoksissa (eli käänteissä) säilyy mahdollisuus kytköksiin ja jatkuvuuteen. Tätä voidaan kutsua vaikkapa jatkuvuusteeksi.

Kyse on tietenkin myös tieteenalojen suhteesta fyysiseen todellisuuteen ja sen lainalaisuuksiin. Matkustajina olemme varmastikin huojentuneita, että lentokapteenit eivät yleensä käännähtelee kannattamaan fysiikan jo kumottuja teorioita painovoimasta ja kiihtyvyydestä. Lukijoina voimme sen sijaan huoletta suoda kirjallisuuden ammattilaisille vapauden piipahtaa teoreettisessa tai menetelmällisessä menneisyydessä, emmekä juuri hätäänny metodisesta matalalennosta, tulkinnallista turbulenssista tai paradigmatteisesta aikaerorasiuksesta. Ainakaan jos perillä matkalaista odottaa edes jossakin määrin kiintoisa luenta.

Joskus lentomatkaileijan ja kirjallisuustieteilijän todellisuudet saattavat kohdata käänteentekevällä tavalla. Keväällä 2010 islantilaisen tulivuoren purkaus pysäytti lentoliikenteen Euroopassa ja tuhannet ihmiset jäivät lentoasemille, konferenssihoteleihinsa tai kotiinsa, voimatta matkustaa päämääränsä. Tätä ilmiötä alettiin pian kutsua ”vulkaniseksi käänteeksi”. Sen uskottiin tuottavan ”uudenlaista ajattelua”, koska ”kiireisten eurooppalaisten pakkopysähtymiset poikivat oivalluksia, kohtaamisia, vieraanvaraisuutta ja luovuutta” (Pohjola 2011, A8). Tuhkapilven maankamaralle vangitsevilla kirjalli-

suustieteilijöillä oli siis kerrankin aikaa käänellä niteittensä sivuja, mutta myös kääntyä muiden ihmisten puoleen. Tällainen käänne oli siis todellinen ja käytännöllinen, vaikkakaan ei sen pysyvämpi olotila kuin muutokset teorianintamalla. Tuhkapilven hälventymistä seurasi nopea kääntyminen normaaliin kiireeseen ja tavanomaiseen ajatteluun.

III

Kirjallisuustieteen viehtymys käänteisiin liittyy kiintoisasti koko oppialan (perinteisesti) keskeiseen tutkimuskohteeseen: sanataiteeseen ja sen erityispiirteisiin. Kirjallisuuden kieltä luonnehtii olennaisesti sanojen käyttäminen kirjaimellisesta merkityksestä poikkeavalla tavalla. Kyse on tietenkin troopeista. Termi trooppi juontuu kreikan sanasta *tropos*, joka merkitsee muun muassa 'käännettä' ja 'mutkaa'. Kirjallisuus itse on siis olennaisella tavalla *käänteentekevä*, kääntyilevä, tunnusmerkittömästä, annetusta ja tutusta tuonemmas pyrkivää, kuitenkin niin että yhdysside, ohuenakin, luonnolliseen kieleen säilyy.

Voisimme soveltaa tätä tropologista periaatetta, vaikkapa lingvistisen käänteenteen hengessä, itse käänne-sanaan. Ei ole itsestään selvää, että käänne tarkoittaa kirjallisuustieteen diskurssissa vain 'muutosta', 'murrosta' tai 'käännepäätettä' (saati 'kriisiä', 'epookkia', 'oikaisua', 'parannusta' tahi 'uudistusta'). Toki nuo kolme ensiksi mainittua ovat käänteenteen ilmeisimmät mielet ja vaikkapa kerronnallisen käänteenteen käyttöyhteydessä juuri tarkoitetut merkitykset. Mutta trooppeja kaunokirjallisuudessa lukiessamme olemme tottuneet etsimään myös harvinaisempia mieliä sanoille ja katsomaan, miten ne kenties rikastavat tekstin tulkintaa.

Käänne-sanalla on runsaasti synonyymejä, eli sillä voi olla lukuisia merkityksiä eri käyttöyhteyksissä. Käänne voi tarkoittaa tekstiilien maailmassa muun muassa 'paltetta', eli 'päärmettä, taitetta ja laskosta'. Toisaalta käänne tarkoittaa merenkulun yhteydessä 'pallea', eli 'pilssivettä' (aluksen pohjalle päässyttä vettä, johon sekoittuu öljyä). Tässä mielessä käänne on jäännös. En mene tarkemmin näiden merkitysten kirjallisuustieteelliseen käyttökelpoisuuteen, vaan jätän sen teidän huoleksenne. Tekstiilin tai nesteiden suhde tekstiin ei ole tuiki tuntematon tapa käsitteellistää kirjallisuuden olennaisiksi ymmärrettyjä ominaisuuksia, kuten vaikkapa Roland Barthesin ja Julia Kristevan lukijat muistanevat.

Käänteenteen merkityksiä voidaan jäsentää kiintoisasti myös tilan kannalta. Ilmeisin tapa ymmärtää käänne suhteessa tilaan on käsittää se muutoksena horisontaalisessa etenemisessä, eli yksinkertaisesti ohjausliikkeenä matkanteossa. Tämän jäsennyksen mukaisesti kirjallisuustiede purjehtii kuin laiva, jonka ruoria kääntelee milloin narratologi, milloin kulttuurintutkija saadakseen kurssin haluamakseen (ja aikaisemmat suuntimavirheet korjausliikkeellä oikaistuksi).

Ruorimieheksi pääsystä kamppaillaan kiivaasti, ja lokikirja kertoo, että laivan kurs-

sia muutellaan tiheään tahtiin. Aluksen reitti näyttää kuitenkin melko suoraviivaiselta merikartasta katsottuna. Miten tämä on mahdollista? Paristakin syystä. Ensinnäkin jatkuvat korjausliikkeet kumoavat toisensa, eli käänteet eri suuntiin pitävät kurssin kokonaisuudessaan otettuna vakaana. Toisaalta kirjallisuudentutkimus (instituutiona) on raskasliikkeinen alus, jonka kääntäminen kokonaan vie kauemmin kuin seuraavaan kurssinmuutokseen on aikaa. Alus siis näyttää kyntävän vakaasti eteenpäin – kannella puhkeavista pienimuotoisista kapinoista huolimatta.

Mutta käänne voi tapahtua myös vertikaalisesti, syvemmälle ja tiukemmalle porautuen tai laajemmalle ja höllemmälle kiertyen. Siis niin kuin ruuvia vääntäessä tapahtuu. Tällä tavoin ymmärrettyä käänne liittyy ehkä tekstisuhteeseen. Eli käännyttäkö hermeneuttisella jengalla lähemmäs tekstin oletettua ydintä vai kiinnityttäkö mieluummin ympäröiviin ei-tekstuaalisiin alueisiin, kuten neurotiede, nykyiskansain vaiheet tai sukupuolipolitiikka.

En jatka näitä analogioita pitemmälle. Muuten kuin toteamalla, että laiva ja ruuvi ovat eri tason ilmiöitä; toinen liittyy kirjallisuustieteeseen instituutiona, toinen tutkimuksen tekemiseen ja tulkinnan taustaoletuksiin. Kirjallisuustieteen juonenkäänteet ovat ennustettavia, mutta toteutuessaan oudon yllättäviä. Ennustan olfaktorisen käänteän joskus tapahtuvan (tai pikemminkin väitettävän tapahtuneeksi), mutta tämä ei poista jonkinasteista hämmästyä sen käydessä toteen. Äimistys voi tosin johtua paitsi tutkimussuuntauksen mahdollisista perusteluista myös itse kielen performatiivisesta voimasta à la Andy McCoy. Juuri käänteellä spekulointi, ironisestikin, voi saada sen aikaan.

IV

Käänne luonnehtii siis kirjallisuutta ja kirjallisuudentutkimusta monella tasolla ja monessa mielessä. On jopa esitetty, että tulkitsevassa diskurssissa ajatus etenee enemmän tai vähemmän ennustamattomin käännöksin. Samalla käänne kuvaa liikettä, jolla yksi koulukunta seuraa toista kirjallisuustieteen historiassa. Kirjallisuudentutkimuksen eteneminen voidaan ymmärtää sarjana kannoillaan (tai kannaltaan) kääntymisiä, joita säestää vakuuttelu suunnanvaihdosten tärkeydestä, jopa välttämättömyydestä. Näin liike jatkuu, niin kuin siitä käytävä puhekin – vastaisesti tai myötäisesti.

Käänne on niin tyypillistä viime vuosikymmenten kirjallisuustieteen retoriikassa, että voisimme jopa puhua *käänteellisestä käännteestä* kirjallisuudentutkimuksessa. Tällä uudismuodosteella ei kenties ole arvoa tekstintulkinnan käytännössä, se ei siis jaksane sanottavasti kääntää tieteenalan kulkua. Mutta metatason käsitteenä sillä saattaisi olla oma roolinsa, vaikkapa sitten ironinen, kirjallisuustieteen itseymmärryksen kannalta. Käänteellisen käänteän lanseerauksen jälkeen käännepuhe voi näyttää paljaammin tropologiselta ja saada meidät miettimään, millaiset olisivat muutoksen ehdot, ominais-

